

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1946

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"

39 — ΤΣΩΡΤΣΙΑ — 39

ΑΘΗΝΑΙ

JOHN LEHMAN

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ

Κάποτε - κάποτε λέγεται ή γίνεται δεκτό μ' έλαφρότητα πώς ποιητές και καλλιτεχνες που πεθαίνουν νέοι πεθαίνουν την ώριμήν ώρα κι' ακόμα κι' αν ένα προμήνυμα του θανάτου τους δέν μπορεί νά βρεθεί στο έργο τους, τούτο άποκαλύπτει καθαρά, πώς δώσανε στον κόσμο όλα όσα είχαν νά δώσουν. 'Υπάρχουν στ' αλήθεια ποιητές που αυτό φαίνεται παράξενα αληθινό κι' ό Σέλλεϋ είναι μέσα σ' αυτούς· υπάρχουν όμως άλλοι, κι' ό Κήτς είναι μέσα σ' αυτούς, που δέν μπορεί κανείς νά τό παραδεχτεί αυτό παρά με μεγάλη δυσκολία. 'Ο θάνατός τους φαίνεται νά κόβει θεληματικά ένα κλώνάρι τή στιγμή που προμηνοϋσε καρπερή ώρίμανση. "Αν ό Δημήτρης Καπετανάκης είχε ζήσει, ακόμα και για μόνο ένα ή δυό χρόνια περισσότερο, θά είχε καταφέρει νά ολοκληρώσει ένα κύκλο δουλειάς, κιόλας σχεδιασμένης, που άποκαλύπτονταν πιό άξιοσημείωτη κι' ωραία με κάθε βήμα που έκανε.

'Ο ίδιος τό ήξερε πολύ καλά. Είναι ή αλήθεια πώς δεκαοχτώ κοντά μήνες πριν άπ' τό θάνατό του, είχε περάσει από μιá κρίση άπελπισίας, από μιá άγωνία του πνεύματος για τήν ίδια του τήν εύτυχία και για τά πάθη τής πατρίδας του και άμφιβολίας για τις δυνάμεις του τις καλλιτεχνικές που τόν έφεραν στο σημείο νά μη θέλει νά ζήσει περισσότερο. Είναι όμως άξιοσημείωτο πώς από τό σημείο αυτό, σέ πείσμα μιás σοβαρής προσβολής τής άρρώστειας που στο τέλος θά τόν σκότωνε, γύρισε άπότομα σ' ένα κόσμο πεποίθησης κι' έλπίδας. "Ήταν εύτυχισμένος, έλεγε ξανά και ξανά, κι' ακόμα όταν τό χειμώνα πριν άπ' τό θάνατό του, ήταν μιá φορά ακόμα πάρα πολύ άρρωστος για νά σηκωθεί, έκαμε τήν παραβολή μεταξύ τής αίσθησης τής τότε έσώτερης ίκανοποίησης με τήν κατσουφιά που τόν είχε βρεί ή προηγούμενη προσβολή. Δούλευε πάνω στα ποιήματά του όσο του επέτρεπαν οι δυνάμεις του, ακόμα κι' όταν τόν ζάλιζε κι' έκαμε τόν πυρετό του ν' άνεβεί ή διόρθωση ενός στίχου. 'Εξακολούθαε νά μιλάει για τ' άρθρα που λογάριαζε νά γράψει και για τά όποια είχε κρατήσει προσεχτικά σημειώσεις κι' όταν τις τελευταίες λιγοστές βδομάδες άρχισε νά καταλαβαίνει, πιό καθαρά άπ' τους φίλους του που διώχναν αυτή τή σκέψη, πώς μπορούσε νά μη γιάννη, ή παντοτεινή του έγνοια ήταν γι' αυτά που δέν είχε προφτάσει νά φτιάξει, αυτά που λαχταρούσε νά προσφέρει σά συμβο-

λή του στη ζωή του καιρού του, ίσως περισσότερο μ' άλλους τρόπους, σέ δράση και προσωπική διδασκαλία, παρά στη λογοτεχνία.

'Ονειρευότανε νά γράψει ένα μυθιατόρημα για τό πολεμικό Λονδίνο· λαχταρούσε νά συνεργαστεί στο γράψιμο ενός θεατρικού έργου κι' ενός βιβλίου για τόν Σαίξπηρ· αυτά ήταν μελλοντικά σχέδια, μά φαίνεται πώς είχε κιόλας στα σκαριά ένα βιβλίο λογοτεχνικής και φιλοσοφικής κριτικής. 'Ο τίτλος που είχε σκεφτεί νά βάλει ήταν ΟΙ 'Αχτές του Σκοταδιοϋ, ένας τίτλος που, αν θυμηθεί κανένας τό σοννέτο του Κήτς άπ' όπου είναι παρμένο, υποβάλλει τήν ιδέα τής έλπίδας. Θ' άπαρτιζόταν από δέκα δοκίμια μ' εισαγωγή και συμπέρασμα. Είχε κιόλας γράψει και δημοσιέψει τά δοκίμια πάνω στο Ρεμπώ, τόν Στέφαν Γκεόργκε, τόν Ντοστογιέφσκι και τις Σημειώσεις πάνω σέ Σύγχρονους Συγγραφείς, αν και σκεφτόταν νά αναπτύξει μερικά άπ' αυτά, ιδιαίτερα τό τελευταίο. Είχε επίσης γράψει τό δοκίμιο πάνω στην 'Αγγλική Ποίηση στην πρώτη του μορφή και με είχε άφίσει νά τό δημοσιεύσω στο Penguin New Writing, αν και δέν είδε ποτέ παραπάνω άπ' τις διορθώσεις· και τό δοκίμιο πάνω στην 'Ελληνική Ποίηση δόθηκε σά διάλεξη και, αν και δέν αναθεωρήθηκε, μπορεί νά θεωρηθεί σαν ουσιαστικά πλήρες στη μορφή που έμφανίζεται τώρα στις σελίδες αυτές,* περιλαμβάνοντας μερικές θαυμαστά ωραίες μεταφράσεις. 'Απ' τά τέσσερα άλλα δοκίμια, τά δυό θά ήταν άφιερωμένα στον Πλάτωνα και στον Κιέρκεγκαρντ. Τά σκεφτόταν για πολύ καιρό και πραγματικά είχε συγκεντρώσει μιá μικρή βιβλιοθήκη από κείμενα και βιβλία νά συμβουλευτεί για τήν εργασία αυτή. 'Απ' τόν τρόπο που μιλούσε γι' αυτά σέ μένα κι' άλλους φίλους, είναι φανερό πώς λογάριαζε νά έχουν τή σημασία αυτών που είχε κιόλας γράψει αν όχι ίσως περισσότερη. "Ήταν φυσικά μετριόφρων για τό έργο του, ήταν όμως άπόλυτα βέβαιος πώς είχε νά προσφέρει μιá πρωτότυπη συμβολή στην κατανόηση του Πλάτωνα και πώς καμμιá έρμηνεία του Κιέρκεγκαρντ, δημοσιευμένη ως τά τώρα στη χώρα μας, δέν είχε άγγίξει τό βάθος του μυστηρίου του. Για μεγάλη μου λύπη, όταν διάβασα τά χαρτιά του ύστερα άπ' τό θά-

* 'Ο Τζών Λέμαν έννοεί του τεύχους του New Writing and Daylight, Φθινοπώρου 1944, όπου δημοσιεύτηκε τό άρθρο του.

νατό του, δέν μπόρεσα νά βρῶ τίποτα σχετικό μ' αὐτά τὰ δυὸ δοκίμια ποῦ σχεδίαζε ἐκτός ἀπ' τὰ μακρὰ ἀποσπάσματα ποῦ εἶχε ἀντιγράψει ἀπὸ πρωτότυπα ἔργα καὶ σχόλια πάνω σ' αὐτά ποῦ τοῦ εἶχανε φανεῖ νά ἔχουν περισσότερη σημασία. "Ὅλα ἦταν ἔτοιμα, τίποτα ὁμῶς δέν ἦταν γραμμένο. Ἡ ἀπώλεια γιὰ τὸν κόσμο, εἶμαι βέβαιος, δέν εἶναι μικρή. Οὔτε τίποτα σώζεται ἀπ' τὸ δοκίμιο στὴ Φιλία, ποῦ θὰ ἦταν ἕνα ἀπ' τὰ πιὸ εὐγλωττά του ἂν εἶχε μέσα κάτι ἀπ' τὸν ἐνθουσιασμό καὶ τὴ λεπτὴ μάθηση ποῦ ἐπέδειχνε ὅταν τὸ θέμα αὐτὸ συζητιῶνταν· οὔτ' ἀπ' τὸ "Ερϋνα τοῦ Νέου Κόσμου ποῦ θ' ἀφιερωνότανε στὶς ἀμερικάνικες λογοτεχνίες στὶς γενικώτατες πλευρές τους κι' ἰδιαίτερα στὰ μυθιστορήματα τοῦ Θωμᾶ Γούλφ τῶν Ἡν. Πολιτειῶν καὶ τὰ κριτικά τοῦ Ἐντουάρντο Μαλλέα τῆς Ἀργεντινῆς. Γι' αὐτά οὔτε κἂν σημειώσεις σώζονται. Μόνον τὰ προσεχτικά σημειωμένα ἀντίτυπα τῶν βιβλίων δείχνουν πῶς εἶχε κιόλας ἀρχίσει νά παίρνει μορφή στὸ μυαλό του.

Ἐπὶ ἄλλοι ἀρθρα καὶ διαλέξεις στὰ χαρτιά του ποῦ δέν ἦταν προορισμένα γιὰ τὸ βιβλίο του, μὰ ποῦ εἶναι πολὺ μεγάλου ἐνδιαφέροντος. Ἴσως τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον εἶναι μιὰ διάλεξη τοῦ γαλλικὰ πάνω στὸν Προύστ, συντομώτερη μορφή πρωτότυπης μελέτης μεγάλης ἐκτάσεως, μέσα στὴν ὁποία ἀναλύει τὸν τρόπο ποῦ ὁ Προύστ μεταβάλλει ἀκατάπαυστα, προχωρῶντας στὸ ἔργο, τὴν ἀντίληψή του γιὰ τὸ ἄτομο, τὴν ἀγωνία του νά πιάσει τὸ μόνιμο στὴ ζωὴ. Ἐπὶ ἄλλοι ἕνα κεφάλαιο τῆς ἀτέλειωτης μελέτης του πάνω στὸν Θωμᾶ Γκρέϋ σχετικά μὲ τὴ σχέση τοῦ Γκρέϋ μὲ τὸν Ὀράτιο Οὐάλπωλ καὶ πολλὲς διαλέξεις ποῦ ἔδωσε ἐπίσημα σὰν ὑπάλληλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους καὶ ποῦ ἐπαινέθηκαν ἀπὸ ἀκροατήρια ποῦ διαφέρανε πλατεῖα καὶ — ἐκεῖνο ποῦ ἐχτιμοῦσε τὸ περισσότερο στὴν τελευταία του ἀρρώστεια — μιὰ πρόσκληση γιὰ διάλεξη ὕστερα ἀπ' τὸν πόλεμο στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου. "Ἄν εἶχε ζήσει εἶμαι βέβαιος πῶς θὰ εἶχε γράψει γιὰ τοὺς Ἰσπανοὺς μυστικιστὲς, ἕν' ἀπ' τ' ἀγαπημένα του θέματα, γιὰ πολλὲς ἄλλες πλευρὲς τῆς γαλλικῆς φιλολογίας καὶ γιὰ τὸν Ντίκενς. "Ὅταν τοῦ ἦταν ἀδύνατο νά διαβάσει ὅ,τιδήποτε ἄλλο, ἀκόμα καὶ στὴ γλῶσσα του, διάβαζε ἀκόμα Ντίκενς. "Ὁ κοινός μας φίλος ἦταν, νομίζω, τὸ τελευταῖο βιβλίο ποῦ διάβασε πρὶν πεθάνει καὶ τὸ βρῆκε, «ἕνα πολὺ θαυμαστὸ βιβλίο». ὅπως ἔλεγε.

Ὁ Δημήτριος Καπετανάκης ἦταν ἕνας ἄνθρωπος τῆς πιὸ σπάνιας ἀκεραιότητος στὴ σκέψη καὶ τὸ αἶσθημα κι' ἦταν ἀνίκανος νά γράψει ὅ,τιδήποτε γιὰ νά «κάνει φιλολογία». Ἡ ἀκεραιότητά του ἦταν καὶ ἡ ἀφορμὴ αὐτοῦ ποῦ μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σὰν ἀδυναμία στὸ ἔργο του, οἱ ἐπαναλήψεις του

καὶ μιὰ ὑπερβολικὰ λιτότητα στὴ διατύπωση. Αὐτὰ τὰ λάθη, ἂν εἶναι λάθη, ἀναβρῦζανε ἀπ' τὴ δύναμη τοῦ πάθους του νά προσδιορίσει, νά συλλάβει τὴν ἐσώτερη ἀλήθεια τοῦ θέματός του, εἴτε μιὰ βίωση δική του εἴτε τὰ σύμβολα τοῦ νοητικοῦ καὶ τῆς φαντασίας μιᾶς βίωσης ἄλλου. Αὐτὸ τὸ πάθος δέν τὸν ἄφινε ποτέ· κι' οἱ δυὸ μορφὲς τῆς βίωσης ἦταν πάντα στενὰ, πολὺ στενὰ ἐνωμένες ἢ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη. Ἡ ἀλλόκοτη γοητεία τῶν μελετῶν τοῦ ποιητῶν καὶ φιλοσόφων βρίσκεται σ' ἕνα συνδυασμὸ εὐρύτατης μόρφωσης καὶ ἀκατανίκητης περιέργειας γιὰ τὴ ζωὴ, ἔτσι ποῦ ἐκεῖνο ποῦ ἔγραφε μὲ τὴ μόρφωσή του εἶχε τὸ λαγαρὸ ἀπὸ κάτι ποῦ μπορεῖ νά τὸ εἶχε ζήσει ὁ ἴδιος. Κατὰ μιὰν ἐννοια τὸ εἶχε ζήσει, γιὰτι μὲ τὸ νά εἶναι τόσο ἐντονα ζωντανός καὶ πνευματικὰ εὐαίσθητος, εἶχε δοκιμάσει ἀσυγκράτητες βιώσεις χαρᾶς καὶ τρόμου ἀπ' ὅπου εἶχε βγάλει ὠρισμένα συμπεράσματα γιὰ τὴ φύση τῆς ὑπαρξῆς. Τὰ προηγούμενα ἀναγνώσματά του τὸν εἶχαν φέρει πρὸς αὐτά τὰ συμπεράσματα· καὶ μιὰ καὶ εἶχε δοκιμάσει τὴ βίωση, γύριζε σ' αὐτά γιὰ ἐπαλήθευση· ἢ ἐνταση τοῦ δοκίμιου ποῦ πρόκυπτε ἐρχόταν ἀπ' τὴ μαγεία τῆς ἀνακάλυψης πῶς τὸ κλειδί φαινόταν νά ταιριάζει, πῶς ἡ βεβαιότητα ὑπῆρχε, πῶς ὁ μῖτος ὁδηγοῦσε μὲς ἀπ' τὸ λαβύρινθο. Τὸ νά κρατηθεῖ κανεὶς ἀπ' τὸ μῖτο, αὐτὸ δέν ἦταν εὐκόλη δουλειά. Κόπιαζε τρομερὰ γιὰ νά ἐτοιμάσει κάθε δοκίμιο, ἐπαληθεύοντας κάθε στοιχεῖο ποῦ ταιριάζε στὸ θέμα, δοκιμάζοντας νέες λέξεις γιὰ νά πιάσει κάτι ποῦ εἶχε ξεφύγει ἀπ' τὶς προηγούμενες· ἢ προσπάθεια ἦταν ἐξαντλητική, σχεδὸν μεγαλύτερη ἀπ' τὴν ἀντοχὴ τοῦ ἀσθενικοῦ ὀργανισμοῦ του. Δέν πιστεύω πῶς δίχως ἐκπληκτικὸ θάρρος καὶ δύναμη τῆς θέλησης θὰ μπορούσε νά ὀλοκληρώσει τόσο πολλὰ στοὺς μῆνες ποῦ ἡ ἀρρώστεια του, καθὼς τώρα ξέρουμε, ποτέ δέν τὸν εἶχε ἀληθινὰ ἀφίσει.

Λογάριαζε νά βγάλει τὸ βιβλίο του Οἱ Ἀχτέρες τοῦ Σκοταδίου γιὰτι ἡ πεποίθηση ποῦ δυνάμωνε ὀλοένα μέσα του ἦταν πῶς ὥσπου νά κατανοήσει κανεὶς τὸ ἀπύθμενο ἄγνωστο ποῦ περιβάλλει τὴ ζωὴ μας, δέν μπορεῖ νά καταλάβει ἢ νά ἐκτιμήσει ὅπως πρέπει τὴ ζωὴ σ' αὐτὸν τὸν κόσμο. Ἐκρινε τοὺς καλλιτέχνες καὶ τοὺς διανοούμενους μὲ τὸ μέτρο ποῦ ἀποκαλύπτουν στὸ ἔργο τους αὐτὴν τὴν γνώση. Ἄν δέν εἶχαν βρεθεῖ ποτέ στὸ χεῖλος μιᾶς ἀβύσσου ὅπου τότε δέν πίστευε πῶς μπορούμε νά μά-

Things Which are not are destined to confound
The Things that are, the fortunes we have earned.*

* «Πράγματα ποῦ δέν ὑπάρχουν εἶναι προορισμένα
[νὰ θολώσουν
τὰ πράγματα ποῦ ὑπάρχουν, τὶς τύχες ποῦ ἐξασφα-
λίσαμε.]»

θωμε πολλά απ' αυτούς. Υποστήριζε πώς μερικοί συγγραφείς δείχναν πώς ποτέ δεν είχαν δοκιμάσει το αίσθημα που σπρώχνει να εξετάσουμε τη φύση της πραγματικότητας· άλλοι, που περισσότερο απ' όλους καταδικάζει, είχαν περάσει τη ζωή τους κρύβοντας αυτό που τους είχε τρομοκρατήσει κι' είχαν μεταβάλει το έργο τους σε μια πολυδουλεμένη, άγονη κοροϊδία· πίστευε όμως πώς εκείνο που είχε σημασία στην Ευρωπαϊκή σκέψη προερχόταν απ' αυτό που όνομαζε φιλοσοφική άνησυχία. Αύτη η θέση διατυπώνεται κιόλας καθαρά στην πρώτη του τυπωμένη αγγλική μελέτη πάνω στον Ρεμπώ, στην οποία καταλήγει με τ' ακόλουθα λόγια: «Τό τίποτα μπορεί να σώσει ή να καταστρέψει αυτούς που το βλέπουν κατά πρόσωπο, αυτοί όμως που το παραβλέπουν είναι καταδικασμένοι στο ψεύτικο.» Δεν μπορούν να αποβλέπουν σε πραγματική ζωή που, αν είναι γεμάτη από πραγματικούς κινδύνους, είναι επίσης γεμάτη αληθινές υποσχέσεις. Καθώς προχώραε, άρχισε να διατυπώνει μίαν άποψη της Άγγλικής ποίησης που είχε βαθειά μελετήσει πολύ πριν πάει στο Καϊμπριτζ να γράψει για τον Θωμά Γκρέυ. Φαίνεται για πρώτη φορά στο δοκίμιο για τον Στέφαν Γκεόργκε. Βλέποντας στον Γκεόργκε έναν απ' τους κυριώτερους πνευματικούς διαφθορείς της Γερμανικής νεολαίας γιατί το μυαλό του «ήταν πολύ μονοκόμματο για να καταλάβει τό διαλεκτικό μυστήριο της ύπαρξης, που η πραγματικότητά της γεννήθηκε απ' τό τίποτα, που τό φως της έρχεται απ' τό σκοτάδι, που η πιο μεγάλη έλπίδα της αναβρύζει απ' την πιο βαθειά άπελπισία», καταπιάστηκε να προσδιορίσει τό βασικό σφάλμα της «κρατικής» ποίησης. Κάμοντάς το αυτό, ανακάλυψε πώς ή καλύτερη άγγλική ποίηση αν και σαν την ποίηση του Γκεόργκε, ήταν με τό σκοπό να κάμει τη ζωή πιο στερεή και δεν έμοιαζε με την ποίηση συγγραφέων σαν τον Ρίλκε που φαίνεται να διαλύει τά χνάρια της βίωσης, ήταν όμως γόνιμη ενώ ή ποίηση του Γκεόργκε ήταν άγονη, γιατί ό σκοπός αυτός προερχόταν απ' τη διαρκή γνώση των όριων του γνωστού· γιατί οι Άγγλοι ποιητές αντιλαμβάνονταν πώς, καθώς έγραψε στο δοκίμιο του πάνω στο Ντοστογιέφσκι, «όσο περισσότερο κάθε τι φαίνεται συζητήσιμο τόσο περισσότερο γίνεται λιγώτερο συζητήσιμη ή αλήθεια ενός πράγματος στην ύπαρξη του ανθρώπου που άποκαλύφτηκε απ' τον πόνο και τη γνώση του τίποτα.» Αύτη είναι ή ιδέα που αναπτύσσει στο δοκίμιο του πάνω στην Άγγλική ποίηση. Ήταν, όπως τόσο συχνά μου τόνισε κατά την διάρκεια της τελευταίας του άρρώστειας, μάλλον μια σειρά από εισαγωγικούς άφορισμούς παρά μια συναρμολογημένη μελέτη, που λογάριάζε να συμπληρώσει άργότερα. Ανακάλυπτε τά πράγματα που τον ένδιέφεραν και τον έσπρωχναν στους Άγγλους ποιητές

ως την τελευταία στιγμή—θυμάμαι τον ένθουσιασμό του για μερικά άποσπάσματα του Μπλαϊκ και τη μετάφραση του Βιργίλιου απ' τον Νιτράιντεν που διάβαζε ένα άντίτυπο της άρχής του δεκατουογδούου αιώνα στο κρεβάτι—κι' όποιος τον άκουε να μιλάει για τίς ανακαλύψεις του δεν μπορεί παρά να αισθάνεται την πιο βαθειά λύπη για ό,τι δεν μπόρεσε να γράψει. Περισσότερο απ' όλα πρέπει να λυπάται κανείς για την έλλειψη μιας πληρέστερης μελέτης του Σαίξπηρ: νύξη μόνο υπάρχει του τί μπορούσε να γράψει στις λίγες γραμμές του πάνω στον Τρόϊλο και Κρессίντα.

Δεν είναι ή σοβαρή μας μόνο ποίηση που έθαύμαζε και τον γοήτευε. «Αν και φαίνεται μια παραδοξολογία», έγραψε μια φορά, «είνε αλήθεια πώς ή κωμική ποίηση είναι πιο κατάλληλη απ' τη σοβαρή να μάς κάμει να νοιώσουμε την τραγική πλευρά της ζωής μας.» Έκαμε την ίδια δοκιμή με τον Λιούις Κάρολ και τον Έδουάρδο Λήαρ που είχε έφαρμόσει στο Ντόν και τον Κήτς κι' οι φίλοι του στο Καϊμπριτζ θυμούνται που έλεγε τους στίχους:

«There was an old man who said «Well !»
Will nobody answer this bell ?
I have pulled day and night
Till my hair has grown white,
But nobody answers the bell.»

Στεκόταν σ' αυτό τό άστείο πεντάστιχο με πολύ γούστο, μά στη μέση των γέλοιων του θα έξηγούσε πώς ήταν στ' αλήθεια μια βαθειά μεταφυσική διατύπωση και πώς αυτός ό γέρος αντιπροσώπευε κάθε ποιητή ή φιλόσοφο στην έρευνά του για την αλήθεια για τη ζωή. Ή ευθυμία του και τό χιούμορ του δεν φαίνονται πολύ καθαρά στα γραψίματά του που δημοσιευθήκαν, αν και τό άπόσπασμα από ένα μυθιστόρημά του για τό Καϊμπριτζ (γραμμένο έλληνικά) είναι γεμάτο από πνευματώδη παρατήρηση· δεν μπορούσε όμως να μείνει κανείς για πολύ μαζί του χωρίς να τ' ανακαλύψει αυτά. Θυμάμαι πώς όταν πλησίαζε ή ώρα να τον συναντήσω για πρώτη φορά, έπηρεασμένος απ' τά λόγια τρομαγμένων φοιτητών πώς είχε διαβάσει *A la recherche du Temps Perdu* όλακαιο δεκατέσσερες φορές, περίμενα να δώ κάποιον με σοβαρό παρουσιαστικό και σοφό ύφος· ήταν μια ευχάριστη έκπληξη να βρώ έναν άνθρωπο χωρίς κανένα ύφος, όλο κέφι κι' έτοιμο να καταπιαστεί μ' οποιαδήποτε λογοτεχνική εργασία που είχε μπει μπροστά, αν του τό ζη-

* «Ήταν ένας γέρος που είπε : «Ε, καλά !»
Κανένας δε θ' άποκριθί σ' αυτό τό κουδούνισμα ;
Τράβηξα τό κουδοθνι μέρα και νύχτα
Όσοου άσπρισαν τά μαλλιά μου,
Κανείς όμως δεν άποκριθike στο κουδούνισμα.»

τουσαν οι φίλοι του, μ' ανεπιφύλακτο ένθουσιασμό. Συνδύαζε με αυτήν την Ικανότητα να ένθουσιάζεται μιάν έξαιρετική δύναμη αντίληψης, έτσι που έβρισκε κανείς πως ό,τι ήθελε ή ό,τι είχε ανάγκη άκατάπαυστα προμαντευόταν προτού τό διατυπώσει έντελώς ό ίδιος κι' οι προθέσεις των άλλων κρινόνταν πάντα όσο χωρούσε εύνοϊκά. Ήταν αυτή του ή άρετή που τον έκαμε τον πιο δημιουργικό συνεργάτη· θά μου ήταν άδύνατο να έπιχειρήσω να μετρήσω πόσο συχνά έπωφελήθηκα της συμπάθειας και της κρίσης του. Ήταν επίσης τό ταλέντο του να δίνεται που τον έκαμε να έπιτύχουν δάσκαλος νέων. Μια άπ' τις εύτυχέστερες έποχής της ζωής του ήταν σαν πήγε στα Μέντλαντς να βοηθήσει στην έτοιμασία μιās μονάδας Friends Ambulance για περίθαλψη στην Έλλάδα μόλις θ' άπελευθερωνόταν. Έκαμε βαθειάν έντύπωση στους νέους που έμαθαν να διαβάζουν, να μιλούν και να γράφουν Έλληνικά έξαιρετικά γρήγορα με την καθοδήγησή του. Αυτό του τό έργο ζει τώρα και θά φέρει καρπούς πολλά χρόνια ύστερα που ή πατρίδα του θά έχει άνακτήσει την έλευθερία που με τόσο πάθος λαχταρούσε να δει.

Θά υπήρξαν στιγμές που θά αισθάνθηκε πολυ μονάχος, άπομονωμένος άπ' την πατρίδα και την οίκογένειά του και γνωρίζοντας μονάχα πως τά φοβερώτερα πράγματα ήταν κάτι τό καθημερινό με την γερμανική κατοχή· σχεδόν ποτέ όμως δε μιλούσε γι' αυτό, προτιμώντας να λαβαίνει μέρος στη ζωή, τις έλπίδες και τις άγωνίες των Άγγλων φίλων του. Για την Άγγλία, ύστερα άπ' τή ζωηρή του άποστροφή προς τή Γερμανία, άπόκτησε μιá άφοσίωση και μιá κατανόηση που σταθερά μεγάλωνε, αν κι' έπαιζε για έναν καιρό με την ιδέα να πάει στην Άμερική· κι' ακόμα σκεφτόταν να έγκατασταθει έδω για μιá μεγάλη περίοδο ύστερ' άπ' τον πόλεμο. "Αν δεν υπήρχε άλλη μαρτυρία για την άγάπη του για τή χώρα μας και τον πολιτισμό μας, τ' άγγλικά του ποιήματα θά ήταν άρκετά για να την άποδείξουν με τό παραπάνω. Κανέννας δε θά μπορούσε να τά είχε γράψει αν δεν αισθανόταν ζυμωμένος με τή ζωή μας με μιá μεγάλη άγάπη. Για μένα είναι μιá άπό τις πιο καταπληκτικές λογοτεχνικές επιδόσεις που συνάντησα ποτέ μου. Δεν ήταν πάντα βέβαιος για ώρισμένες λέξεις και φράσεις και συνήθιζε να συμβουλευεται τους άγγλους φίλους του, για την ακριβή διαφορά σ' άπόχρωση της έννοιας ανάμεσα σε δυο έπίθετα· τό λεξιλόγιό του δεν ήταν μεγάλο, αν και συνεχώς μεγάλωνε, κι' όμως παρ' όλο αυτό δίνει την έντύπωση άνεσης και βεβαιότητας στο χειρισμό του ρυθμού και στις ιδιωματικές εκφράσεις που είχε ίσως τό πιο δύσκολο μυστικό να κατακτήσει κανείς σε μιá ξένη γλώσσα, ακόμα κι' όταν είναι ποιητής.

Ή πρώτη σοβαρή του προσπάθεια να κάμει άγγλική ποίηση είχε ή Ντετεκτιβική Ίστορία, που δημοσιεύθηκε στο Penguin New Writing. "Όταν είδε πως πέτυχε, άρχισε άμέσως να σχεδιάζει κι' άλλα ποιήματα, κι' έκτός άπό τις περιόδους που ή άρρώστεια τον έμπόδιζε, έφτιαχνε άργά μα σταθερά στίχους. Δούλευε πολλά ποιήματα όταν μεταφέρθηκε σε νοσοκομείο, αλλά κατάστρεψε σχεδόν όλα τά άποσπάσματα· άπ' τό μεγάλο ποίημα για τό Λονδίνο σώζονται μόνο ένα ή δυο ήμιστιχα που βρέθηκαν σκορπισμένα μέσα στα σημειωματάριά του και κάτι παραπάνω σώζεται άπό ένα μεγάλο του ποίημα για την Ίστορία. Ή πρώτη διατύπωση ενός τετράστιχου του τελευταίου δίνει μιá ιδέα του τί χάθηκε :

No room in history is large enough
To hold man's greatness. Even the most spacious
Church is too small for all the hankering
After eternity and love . . . *

Ή Ντετεκτιβική Ίστορία έχει σχεδόν όλες τις άρετές για τις όποιες ή ποίησή του είναι αξιόλογη· ό άπ' εύθείας και φυσικός τρόπος που μιλάε στα five-beat τετράστιχα, ή έντονα δραματική, σχεδόν μελοδραματική θέση, τοποθετημένη με τόση ζωηρότητα κι' οικονομία, και πάντα, πίσω της, τό μεταφυσικό πρόβλημα που υποβάλλεται με μυστήριο κι' ώραιότητα. "Ο κόσμος ήταν κατάπληκτος άπό την ποίηση αυτή και ταραγμένος· κι' αυτή ήταν άκριβώς ή έντύπωση που ήθελε να δημιουργήσει. Ή ποίηση, πίστευε, πριν άπό κάθε τι άλλο, πρέπει να είναι συνταρακτική κι' έπειδή πολλοί άνθρωποι δεν τους άρέσει να ταραζούνται ή να τους κάμουν να «αισθάνονται περίεργα», κατά τή φράση της Γκέρτρουντ Στάϊν που του άρεζε ν' αναφέρει, δεν του φαινόταν διόλου παράξενο που ή άληθινή ποίηση τόσο εύκολα ξεμπλιάζεται ή παραγνωρίζεται όταν πρωτοφαίνεται στη δημοσιότητα. Περιφρονούσε την έργασία που είχε μόνον έπιφανειακή χάρη και ξεσκέπαζε κάθε υποδηλούμενη προσποίηση λεπτότητας ή βάθους· αν όμως ή ποίηση ξάφνιζε με καμμιá ζωντανή καινούργια άποψη όπου μπορούσε να βρεί ένα βαθύτερο συμβολισμό ή πρόδινε φιλοσοφική άνησυχία, τότε ήταν πρόθυμος να συχωρέσει ακόμα και σοβαρές τεχνικές άδυναμίες. Νομίζω πως θά ήταν σωστό να ειπωθεί πως ποτέ δε διάβαζε ένα ποίημα πριν τό κοσκινίσει. Πάντα προσπαθούσε να βρεί τό νόημα πίσω άπ' τό ποίημα, όσο κι'

* «Δεν υπάρχει στην Ιστορία χώρος άρκετά μεγάλος
Να χωρέση τό μεγαλείο τ' ανθρώπου. Άκόμα κι'
[ή πιο απλόχωρη
Έκκλησιά είχε πολυ μικρή για όλη τή λαχτάρα
Για αιωνιότη κι' άγάπη . . . »

ἂν ἡ ἔκφραση ἦταν κλειστή κι' ὅσο κι' ἂν ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς μπορούσε νὰ μὴν ἔχει ἀντίληψη τοῦ τί στ' ἀλήθεια ἔκφραζε. Ἦταν τὸ ἴδιο γιὰ τὴ μουσικὴ ποὺ ἀγαποῦσε πάρα πολὺ· μιὰ βραδυὰ σὲ μιὰ συναυλία ποὺ παιζότανε ἡ Λίμνη τῶν Κύκνων τοῦ Τσαϊκόφσκυ ἀναφώνησε, μὲ χαρακτηριστικὴ ἀπλότητα, πὼς ἡ δευτέρη πράξη ἦταν τὸ πρᾶμμα ποὺ σὲ κυνήγαε τὸ πιὸ πολὺ ποὺ εἶχεν ἀκούσει, γιατί εὔρισκε πὼς ἡ μουσικὴ αὐτὴ περιέκλειε τὸ ρῶτημα τῆς ζωῆς, ἕνα ρῶτημα ποὺ ποτέ δὲν ἀπαντιέται.

Τὰ δικά του τὰ ποιήματα βγήκαν ἀπ' εὐθείας ἀπ' τὶς βιώσεις του, θὰ ἦταν ὁμῶς λάθος νὰ ἐπιχειρήσει κανεὶς νὰ τὰ διαβάσει πολὺ κυριολεκτικὰ σ' αὐτὴν τὴν ἔννοια. Εἶχε ἕνα τόσο δυνατὸ ἔνστικτο γιὰ τὸ δραματικὸ ποὺ σχεδὸν σ' ὅλα ἐκεῖνα ποὺ μποροῦν νὰ διαβαστοῦν σὰν αὐτοβιογραφίες συγχωνεύεται θεληματικὰ τὸ φανταστικὸ μὲ τ' ἀληθινό. Ἐκεῖνο ποὺ εἶχε σημασία γι' αὐτὸν ἦταν νὰ τὰ καταστήσει «μυστικὰ μηνύματα», «μὲ νύξεις τοῦ τί νὰ ἐλπίζει κανεὶς καὶ πὼς νὰ ζεῖ» καὶ κάτω ἀπ' τὴν ἐπιφανειακὴ τὴν ἀπλότητα τὰ μηνύματά του συχνὰ δὲν εἶναι καθόλου εὐκόλο ν' ἀποκρυπτογραφηθοῦν. Ἡ δυσκολία γίνεται πιὸ μεγάλη γιατί, μὲ τὴ μεγάλη του γνώση τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης, τοῦ ἐρχόταν φυσικὸ νὰ ἀναφέρεται, μὲ φράση ἢ εἰκόνα, στὶς ιδέες τοῦ Πλάτωνα ἢ τοῦ Σάν Χουάν ντέ λα Κρουζ ἢ τοῦ Κιέρκεγκαρντ ἢ ἄλλου φιλόσοφου. Πάντα ἡ σκέψη καὶ τὰ πάθη τῆς Εὐρώπης ἦταν μπροστὰ στὰ μάτια του, στὴν προοπτικὴ τῶν τριῶν χιλιάδων χρόνων ἀπὸ τότε ποὺ ἡ δικὴ του πατρίδα εἶχε βάλει τὶς πρῶτες βάσεις τοῦ πολιτισμοῦ μας καὶ σ' αὐτὰ ἔβλεπε μιὰ κυρίαρχη ἀντίληψη τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς νὰ προκύπτει ἀπὸ βιώσεις ποὺ γινόνταν ξανά καὶ ξανά σὲ μορφές ποὺ μεταβάλλονταν. Αὐτὸ εἶνε ποὺ ἔδινε τόση δύναμη στὴν ἐρμηνεία του κάθε συγγραφέα, ποὺ τὸν ἔκαμε νὰ βλέπει πολλοὺς ἀπ' τοὺς δικούς μας συγγραφείς, καθὼς τὸν Θωμᾶ Γρέϋ ἢ τὸν Ντίκενς, σ' ἕνα ἀπρόοπτο καὶ ἀποκαλυπτικὸ φῶς κι' ἔκαμε σ' ἀντιπαράβολη νὰ φαίνονται τόσες ἀπ' αὐτὲς ποὺ παρουσιάζονται σήμερα σὰν κριτικὲς ρηχές καὶ ἀσήμαντες. Δὲν ἀπόρριπτε τὸ κύριο ἐργαλεῖο ἐρμηνείας τοῦ καιροῦ μας, τὴν ψυχανάλυση — διασκέδαζε πάρα πολὺ μὲ τ' ἀποτελέσματά της — αἰσθανόταν ὁμῶς πὼς, καθὼς ὁ ἴδιος ἔλεγε, «ἡ ψυχολογία μπορεῖ νὰ ἐξηγᾶει τὰ πράγματα, μὰ δὲν μπορεῖ ποτέ ν' ἀποκαλύψει τὸ νόημά τους».

Ὅταν φάνηκε καθαρὰ σ' αὐτὸν πὼς μπορεῖ νὰ μὴ τελειώσει ποτέ τὰ μεγάλα ποιήματα ποὺ εἶχε καταπιαστῆ νὰ γράψει, τὰ ἐγκατέλειψε καὶ μάζεψε ὅλη τὴ δύναμη ποὺ τοῦ ἀπόμεινε γιὰ νὰ γράψει τὰ δυὸ κομμάτια ποὺ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἡ διαθήκη του, Τὰ νησιὰ τῆς Ἑλλάδας καὶ Λάζαρος. Πολλὲς φορές εἶχε μιλήσει γιὰ

τὴν ἐπιθυμία του νὰ γράψει ἕνα ποίημα ποὺ νὰ δίνει τὴν ἀληθινὴ Ἑλλάδα ποὺ εἶχε ξεφύγει ἀπ' τὸν Βύρωνα στὸ περίφημο ποίημα του: καὶ τώρα, μ' αὐτοὺς τοὺς εἴκοσι συντομους στίχους, συμπύκνωσε ὅ,τι αἰσθανότανε γιὰ τὴν πατρίδα του καὶ τὴν αἰώνια ἀνανεούμενη μοῖρα της νὰ ὑποφέρει, στίχους ποὺ εἶναι μέσα στοὺς πιὸ τραγικοὺς ποὺ ἔγραψε ποτέ, στίχους ποὺ σὲ παρακολουθοῦν καὶ ποὺ ἐκφράζουν τὴν Ἑλλάδα πιὸ τέλεια, ἴσως ἀπ' ὅ,τι ἄλλο γράφηκε στὸν καιρὸ μας. Τὸ συζητήσαμε πολλὲς φορές αὐτὸ τὸ ποίημα πρὶν ἀπ' τὸ θάνατό του καὶ ἡ μορφή ποὺ δημοσιεύθηκε ἐγκρίθηκε ὀριστικὰ ἀπ' αὐτόν. Τ' ἄλλο, ὁ Λάζαρος, ποὺ βρίσκω πιὸ μυστηριώδες καὶ πιὸ συνταραχτικὸ ἀπὸ ὅλα του τ' ἄλλα ποιήματα, ἀκόμα καὶ τὸ πάρα πολὺ ὠραῖο "Αβελ, δὲν ἤθελε νὰ δημοσιευθεῖ. Νόμιζε πὼς ἦταν γεμᾶτο διαφορούμενα καὶ πὼς θὰ εἶχε γίνει καλύτερο ἂν εἶχε καιρὸ νὰ τὸ δουλέψει. Ὅσο εἶμαι βέβαιος πὼς ἂν εἶχε ζήσει θὰ μπορούσα νὰ τὸν εἶχα πείσει νὰ ἀλλάξει τὴν ἀπόφασή του κι' ὕστερα ἀπὸ κάποια ἐξέταση μὲ τὴν καρδιά μου ἀποφάσισα πὼς οἱ στίχοι αὐτοί, πλασμένοι ἀπ' τὶς πιὸ βαθειὲς πνευματικὲς βιώσεις τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ζωῆς του, πρέπει ν' ἀνήκουν στὸν κόσμο:

*Ὁ χτύπος αὐτὸς σημαίνει θάνατο. Τὸν ἀκουσα ἄλλη [μιά φορά πρὶν

*Ὡς ἀγωνιζόμενοι νὰ θυμηθῶ ἕνα,
Μονάχα ἕνα πρᾶμμα ποὺ φώναζε στὸν κυρετό μου γιὰ
Βοήθεια, βοήθεια. Τότε ἡ θύρα ἀνοιξε, μὰ κανεὶς
[Υἱός

Δὲ μπῆκε νὰ ψιθυρίσει αὐτὸ ποὺ ἔπρεπε νὰ ξέρω.
Μόνο οἱ ἀδερφές μου μὲ βρέχανε μὲ δάκρυα,
Μὰ τὰ δάκρυα εἶναι στεῖρα σύμβολα. *Ἡ ἀγάπη
[εἶν' ἀργή

Κι' ὅταν φτάνει οὔτε μιλάει οὔτ' ἀκούει*

Μονάχα φιλάει καὶ ξαναζωντανεύει τὸ νεκρὸ
*Ἰσως μάταια. Γιατί ποιὸς εἶν' ὁ λόγος
*Ἀνήκουστων θαυμάτων, ἀφοῦ ἀντὶ
Νὰ προσπαθῶ νὰ θυμηθῶ τὰ σπουδαῖα Νέα

Ποὺ μ' ἀποκάλυψαν μονάχα ὁ θάνατος κι' *Ἐρως
Πάσχισα νὰ τὰ λησμονήσω καὶ νὰ γυνῶ
Σὰν κάθε ἄλλον; Λαχτάραγα νὰ κινηθῶ
Σὰν ποτέ νὰ μὴν εἶχα κυριευτεῖ

*Ἀπὸ μυστήρια ποὺ ἔκαμαν τὶς ἀδερφές μου νὰ ριγοῦν
Καθὼς ἐτοιμαζαν τὸ δεῖπνο γιὰ τὸ φίλο μας.
*Ἦρθε καὶ τὸν δεχτήκαμε σὰν τὸν Δωρητὴ
Μὰ δὲν τὸν ρωτήσαμε πότε θὰ σωνόταν ἡ χαρά μας.

Καὶ τώρα ἀκούω τὸ χτύπο ποὺ εἶχα πρὶν ἀκούσει
Καὶ προσπαθῶ νὰ ἐτοιμαστῶ γιὰ τὸν ἱερὸ καιρὸ,
Δὲν μπορῶ ὁμῶς νὰ θυμηθῶ κι' ἡ θύρα
Τρίζει ἀφίνοντας νὰ μπῆ τὸ καθαρὸ μου ἔγκλημα.*
Μετάφρ. ΑΛΕΞ. Σ. ΒΕΪ-ΝΟΓΛΟΥ

1. Σημ. «Νέας Ἐστίας»: Τὸ κείμενο τοῦ ποιήματος αὐτοῦ τὸ παραθέτει στὴ μελέτη του ὁ κ. Βασ. Λαούρδας.